

Ярослава Іщенко

ПРОБЛЕМИ ГЕРАЛЬДИКИ ТА КОМПЛЕКСУ СІД В ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ Ф.П.ШЕВЧЕНКА

Проблеми спеціальних історичних дисциплін — один із наукових напрямків численних багатопланових та різнобічних наукових досліджень, які були в полі зору видатного нашого сучасника, непересічної людини і вченого — Федора Павловича Шевченка. Власне з перших кроків його діяльності та навчання саме спецдисципліни стали визначальною сферою інтересів майбутнього вченого. Він 1933 р. вступив до Московського державного історико-архівного інституту, що був тоді провідним вузом в країні саме з підготовки фахівців спецдисциплін¹. Відтоді Ф.П.Шевченко, що слухав лекції видатних вчених — М.Сперанського, М.Тихомирова, В.Пічети, здобувши фах архівіста, завжди і у всьому на перше місце ставив достовірність різнопланових джерел, що лежали в архівосховищах до запитання, чекаючи слушного часу і допитливих вчених, які б за допомогою вилученої з них інформації розповіли світу про достовірні події та факти нашої історії.

Вступивши до аспірантури своєї *alma mater*, Ф.П.Шевченко одночасно розпочинає читати спецкурс з комплексу СІД, які тоді ще іменували "допоміжними".

Заглиблений в науку, він вже майже закінчив свою роботу над кандидатською дисертацією. Проте жорстока війна внесла свої корективи в його долю. Спочатку його направили, як досвідченого фахівця, налагодити справу в щойно воєз'єднаній з іншими українськими землями Чернівецькій області, де він очолив обласний держархів. Немає потреби роз'яснювати фахівцям, що означає робота з архівними комплексами, які зосередили "під своїм дахом" силу-силену різних за походженням, часом та місцем створення документів, які до того ж були писані різними мовами. Та вже у середині

ні 1941 р. Федора Павловича призначили директором Краснодарського Крайового державного архіву, де він, з притаманною йому енергією, взявся за справу. Наступний рік Ф.П.Шевченко очолював архів Ради Народних Комісарів Узбецької РСР, успішно захистив кандидатську дисертацію, що стало визнанням його високого фахового рівня.

Переїхавши в Україну відразу після її звільнення від фашистів, Ф.П.Шевченко і далі залишається на високих посадах в архівних установах — стає начальником науково-видавничого відділу Архівного управління УРСР (1943-1945 рр.), а відтак постійно має справу із виданням документів, тобто працює як джерелознавець, архівіст. 1944-1950 рр. він завідує кафедрою архівознавства, викладає студентам нормативні курси з спец-дисциплін, виступає як вихователь добре підготовленої зміни. Саме його учні, дякуючи високій професійній майстерності доцента Шевченка, невдовзі поповнюють кадри архівних, музейних, бібліотечних працівників, яким постійно доводиться мати справу з усім обсягом СІД, джерела яких складали основну частину в їх роботі.

Зовсім не випадково Ф.П.Шевченко у 1950-1951 рр. стає членом редакційної колегії журналу "Вісник Академії наук Української РСР", а впродовж 1957-1972 рр. очолює перший фаховий часопис істориків, започаткований у повоєнні роки — "Український історичний журнал". Посада головного редактора такого престижного видання вимагала від того, хто її обіймав, енциклопедичних знань. А Федір Павлович, як ніхто інший, був знаний серед наукової громадськості республіки як людина, що їх має. Крім того, саме за його редакторства, УІЖ розпочинає періодично друкувати статті з обсягу СІД, які животіли на задвірках науки, бо частина з них, зокрема вітчизняні геральдика, вексилологія, боністика, емблематика, символіка та багато інших в ті жорстокі часи визнавалися за віджитий непотріб, носили штампи "буржуазних" відгалуджень історичних знань.¹ Як в журналі, так і будучи членом Головної редакційної колегії "Української Радянської Енциклопедії" (1959-1965 рр.), Ф.П.Шевченко намагався, попри все, всіма силами сприяти відродженню започаткованих у 20-х роках традицій дослідження окремих комплексів дже-

рел з обсягу СІД, з бережливою увагою ставлячись до появи перших ластівок є цій галузі знань. Коли в Інституті історії АН УРСР, в роки хрущовської "відлиги" було створено відділ допоміжних історичних дисциплін (1960-1963 рр.), який потім перейменовано у відділ історіографії та джерелознавства, його цілком закономірно очолив Ф.П.Шевченко, що вже став доктором наук (1964 р.). Саме дякуючи його невпинним намаганням, прагненню відкрити шлях для різнопланових та багатоаспектних досліджень комплексу СІД, в Україні почав виходити міжвідомчий збірник наукових статей "Історичні джерела та їх використання" (1964-1972 рр.). Поява цього збірника відкрила, можливість у перспективі об'єднати навколо цього періодичного видання всіх тих вчених, наукові інтереси яких були зосереджені саме на об'єктах дослідження джерел, які сприяли розвитку джерелознавства СІД. Досить переглянути комплакт цього видання, щоб зрозуміти: збірник можна оцінити за найвищою оцінкою, бо там заявила низка статей та розвідок, що започаткували цілі та напрямки вивчення джерел комплексу СІД. Як член редколегії цього видання, Ф.П.Шевченко намагався залучити до участі в ньому вчених з різних регіонів України, що збирали унікальні джерела, опрацьовували їх, прагнучи зробити свій внесок в благородну справу розвитку всіх СІД.

До трьох випусків збірника "Історичні джерела та їх використання" (Ф.П.Шевченко особисто написав передмови, в яких акцентує увагу дослідників на важливості порушених у цих виданнях питань, наголошуючи на необхідності надалі продовжувати вивчати історичні джерела, які після їх опрацювання фахівцями стають справжньою скарбницею, звідки допитливі вчені отримують необхідну для них інформацію про події та факти вітчизняної історії, про особливості нашого минулого, прихованого від сучасників за товщею століть.² Тож саме в комплексі джерел СІД бачив вчений те невичерпне джерело знань для тих, кому не байдужою була наша минавшина з її самобутністю, неповторністю, з її культурою, плеканою народом впродовж століть. Вчений неодноразово підкреслював, що джерела наші — то невичерпні скарби, де

занотовано словами потасмне, що відкривається тільки для тих, хто вміє шукати.

На всіх високих наукових посадах впродовж наступних років — заступника директора Інституту історії АН УРСР (1964-1967 рр.), голови наукової ради з проблем "Історії історичної науки" — секція суспільних наук АН УРСР (1964-1969 рр.), директора Інституту археології АН УРСР (1968-1972 рр.); відповідального редактора, члена редколегії щорічника "Історіографічні дослідження в Українській РСР"; члена редколегії журналу "Пам'ятки України" (1969-1972 рр., 1982 до 1996 рр.), члена редколегії УЖ (1972-1988 рр.). Ф.П.Шевченко всіляко сприяв всім тим, хто переймався вивченням спецдисциплін. Він не тільки уважно перечитував всі статті, що надходили до редактованих ним видань, а й зустрічався з авторами, яким радив, давав настанови, пояснював значення вивчення тих джерел, що тривалі роки, через недбайливе ставлення до української історії та культури, зобутків народу на шляху прогресу, — було відсунуте на задній план. Навіщо досліджувати українське кіно, як джерело неповторне, коли воно тільки частина радянського? Навіщо вивчати однострої козацьких військ, прапорництво, боністичне надбання часу революційних змагань — національної революції, або ж тіж старовинні герби наших самоврядних міст? На всі ці запитання опонентів Ф.П.Шевченко дав відповідь своєю працею, даючи своїм аспірантам "недесертабельні", як тоді вважалось, теми. Час підтвердив правоту вченого, який бачив далі за інших, бо знав із власного досвіду та досвіду історії: все з минулого — то наше надбання, а залишене предками — неоціненний скарб. І треба знати, відшукати чарівне слово, щоб діамантами засяяли припалі пилом століть коштовності, заповідані предками нащадкам.

Виявилось на перевірку, що сьогодні начасі вголос заговорити про дивосвіт геральдичної спадщини українців. Автор цієї статті ще у студентські роки познайомилась з (Ф.П.Шевченко, який значною мірою сприяв тому, що я обрала темою своєї кандидатської дисертації саме невіршені проблеми української геральдики.

Чимало зроблено (Ф.П.Шевченком і в такій галузі історичних знань як археологія. Обіймаючи посаду директора Інституту археології АН УРСР, він чимало зробив для розвитку цієї галузі історичних знань, зокрема сприяв виділенню додаткових коштів на польові дослідження та видання наукових праць.

Окремо потрібно відзначити працю Ф.П.Шевченка в галузі таких спеціальних історичних дисциплін як історична географія та історична картографія. Початком діяльності в цій галузі стало заснування видання "Українського історико-географічного збірника" (1971), що мав метою розпочати широкомасштабні дослідження з проблем історичної географії та картографії. Для цього потрібно було з'ясувати, хто з вчених в Україні веде розробки в цих галузях. Тож під безпосереднім керівництвом Федора Павловича і була розпочата кропітка робота, спрямована на згуртування навколо цього питання авторського колективу однодумців, які заявили про себе як професіонали.

Ф.П.Шевченко стояв біля витоків ідеї, що передбачала у майбутньому створення Атласу історії України. Вже 1970 р. на III-науковій конференції з комплексного картографування УРСР він виступив із доповіддю "Про структуру, зміст і принципи створення III тому Національного атласу УРСР "Історія українського народу і Української РСР".³ Саме тоді Федір Павлович очолив ініціативну групу, діяльність якої була націлена на створення Атласу історії України.

Згодом, впродовж 1978-1982 рр., (Ф.П.Шевченко був керівником неструктурного підрозділу Інституту історії -групи з історичної географії та картографії, що функціонувала при відділі джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін. Пізніше, коли робота по створенню Атласу історії України вступила в стадію безпосередньої реалізації проекту, схваленого керівництвом Інституту та Президії АН УРСР, Ф.П.Шевченко став завідувачим сектором історичної географії та картографії, створеним з метою зосередження навколо групи спеціально підібраних фахівців всієї роботи над Атласом, яка розгорнулася щодо впорядкування картографічного матеріалу з історії України.

Паралельно з цим Федір Павлович не полишає інтересу до інших спецдисциплін і у науковій пресі постійно заявляються його статті,⁴ рецензії на джерелознавчі праці,⁵ окремі розділи в монографічних дослідженнях.⁶ Він постійно виступає відповідальним редактором численних монографічних досліджень з проблем джерелознавства,⁷ керує аспірантами, які темою своїх наукових досліджень обрали різні галузі СІД.⁸

Звичайно, що дана стаття може тільки претендувати на побіжний огляд тої величезної, надзвичайно напруженої науково-організаційної роботи, яку доводилось вести Ф.П.Шевченку впродовж всього життя на ниві розвою спеціальних історичних дисциплін. Ми повністю свідомі того, що в майбутньому дослідники наукової творчості Ф.П.Шевченка в галузі СІД детально розглянуть все, зроблене вченим у цьому напрямку історичних знань, оскільки дана тема — невід'ємна частина розвитку історичної науки в Україні.

¹ Федір Павлович Шевченко. Бібліографія. К., 1989. С.3; Дмитрієнко М. Пам'яті видатного вченого //Історико-географічні дослідження в Україні. 36. наук. праць, на пошану видатного вченого-історика, чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. Ф.П.Шевченка. К., 1998. С.5; УРЕС. К., 1968. С.3, 789; Историки-слависты: Библиограф, словарь //Сост. С.И.Сидельников, Г.И.Чернявский. Харьков, 1969. С. 99; УІЖ. 1970. № 3. С. 146-147. Шевченко Ф.П. //РЕУ. К., 1972. Т.4. С. 516.

² Шевченко Ф.П. Передмова //Іст. джерела та їх використання. К., 1964. Вип.1. С.38; Там само. 1966. Вип.2. С. 3-4; Там само. 1968. Вип.3. С.3-4. (у співавт. з І.Я.Бутичем); Його ж. Археографія. УРЕ. 2-е вид. К., 1977. С. 261.

³ Шевченко Ф.П. О структуре, содержании и принципах создания III тома Национального атласа УССР "История украинского народа и Украинской ССР" //Комплексное картографирование Украинской ССР: Материалы III науч. конф. по комплексному картографированию УССР: В 2 вып. К., 1970. Вып.1. С. 21-25.

⁴ Шевченко Ф.П. Питання спеціальних історичних дисциплін у світлі Ленінського вчення //УІЖ. 1970. № 4. С.31-40; Його ж. До питання про використання кінодокументів в історичній науці //УІЖ. 1976. № 6. С. 64-72; Його ж. До питання про роль інформації в розвитку історичної науки //Матеріали Республ. наук.-практич. конф. присвяченої завданням архів, установ щодо поліпшення наук.-довідков. апарату до архів, фондів. К., 1978. С. 84-89; Його ж. Про роль архівів у розвитку радянської історичної науки //Архіви України. 1978. № 5. С. 28-31; Його ж. Зв'язок історичного краєзнавства з спеціальними історичними дисциплінами //II Республ. наук. конф. з іст. краєзнавства. 19-21 жовт. 1982 р., м.Вінниця. Тези доповідей. К., 1982. С. 3-5; Його ж. Зв'язок історичної географії з спеціальними історичними дисциплінами //Тези доп. обл. наук. конф.

"Проблеми історичної географії Поділля". Кам'янець-Подільський, 1982. С. 121-122; його ж. Археографія //Укр. літ. енцикл. К., 1988. Т. 1. С. 90 тощо.

⁵ Див. УІЖ. 1989. № 1. С. 151-152; Прапор комунізму. 1980. 6 серп.; УІЖ. 1982. № 1. С. 142-143 та ін.

⁶ Шевченко Ф.П. Гл. III. Историческая география (Л.В.Молодчиков, Ф.П.Шевченко //Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. К., 1988. С. 53-62.

⁷ Напр.: Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавчі дослідження. К., 1970. 199 с.

⁸ Див.: Румянцева В.В. Территориальные эмблемы и гербы городов Левобережной Украины. Дис... канд. ист. наук. Научн. руководитель - проф., чл.-кор. АН УССР Ф.П.Шевченко. К., 1982 //Бібліотека Ін-ту історії України НАНУ. № 447.